УДК 81’373.7 – 044.922: 811.111
ББК 81.2Англ – 3в6

ДЕФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

СІДЕНКО Н. Г.
Херсонський національний технічний університет

Статтю присвячено визначенню ефективних методів дослідження деформації фразеологізмів як фігури мовлення. Особливу увагу приділено з’ясуванню доцільності використання контекстуального і компонентного методів в аналізі оказіонального вживання фразеологічних одиниць. У статті проаналізовано принципи та процедури цих методів. Наведено приклади їх практичного застосування.

Ключові слова: компонентний метод, контекст, контекстуальний метод, принципи та процедури, сема, фразеологічна деформація.

The article is devoted to determination of the effective methods in researching phraseological deformation being a figure of speech. Special attention is paid to motivation for the use of the contextual method and the componential method in the analysis of the occasional usage of phraseological units. The principles and the procedures of these methods are discussed. The examples of practical application of the methods are given.

Key words: componential method, context, contextual method, principles and procedures, a seme, phraseological deformation.

Фразеологізми – це складні утворення. Аналіз типів їхніх значень, структури, залежностей компонентів, узуального й оказіонального вживання потребує специфічних методів дослідження, тобто певного підходу до явища, комплексу наукових положень, технічних прийомів, застосування яких уможливлює вивчення цього явища [9, с. 16].

У сучасній дискурсивній науковій парадигмі великого значення надають висвітленню дискурсивних особливостей фразеологізмів, зокрема їх деформації. Оказіональне перетворення, тобто деформацію, фразеологічних одиниць (ФО) вважають фігурою мовлення [5, с. 166]. Цілком закономірно, що питання методів аналізу цього феномену набуло особливої актуальності.

Мета статті – визначити ефективні методи вивчення оказіонального вживання ФО. У зв’язку з цим передбачено виконати такі завдання:

– з’ясувати доцільність використання контекстуального та компонентного методів у дослідженні фразеологічної деформації;

– описати принципи та процедури цих методів, навести приклади їх практичного застосування.

Застосування контекстуального (контекстологічного) та компонентного методів у дослідженні механізму фразеологічної деформації є доцільними з огляду на низку причин:

1) контекстуальний метод націлений на ідентифікацію нових конотацій, змістів ФО при її деформації, на декодування дискретного значення [2, с. 48–49];

2) елементи ФО виявляють різні сполучувальні можливості, що зумовлено їхньою семантичною структурою [2, с.55];

3) компонентний аналіз фіксує потенційні елементи цієї структури і встановлює відмінності між узуальним та оказіональним значеннями фразеологізму [12, с. 29].

Теорію контекстуального аналізу розробила Н. М. Амосова на основі дослідження англійської фразеології. Спочатку теорія виникла у процесі розв’язання конкретного завдання, але згодом її застосували в більш широкому діапазоні [2, с. 46]. Основоположником теорії контексту був

засновник Лондонської лінгвістичної школи Дж Ферс. Він вважав, що вислів набуває смислу у ситуативному або соціальному контексті, і підкреслював вплив комунікативної ситуації на мовну семантику [13, с. 38].

Контекстуальний метод у застосуванні до ФО ґрунтується на таких принципах:

1) вивчення фразеологічного матеріалу проводиться у синхронії, в умовах реального мовленнєвого вживання;

2) метод повинен бути максимально об'єктивним, тобто вільним від логістичного, психологічного й однобічно-стилістичного трактування досліджуваних явищ;

3) враховуючи специфіку англійської мови з її аналітичною будовою, за основне оперативне поняття слід прийняти поняття контекстуальної взаємодії слів у їхніх сполученнях [1, с. 20].

Контекстуальний метод зорієнтований на висвітлення сутності семантичної взаємодії слів у мовленні при застосуванні таких процедур:

1) виявленні межі сполучуваності слова при збереженні ним даного лексичного значення;

2) виявленні характеру участі лексичних значень слів, що складають контекст у здійсненні номінації даного словосполучення;

3) визначенні ступеня закріпленості складу і структури словосполучення;

4) установленні типу контексту, до якого належить словосполучення [1, с. 109].

Семантична взаємодія слів у мовленні вміщена в поняття контексту. Характер сполучення слів корелює з типами контексту.

Змінний контекст – це сполучення слів, де вказівний мінімум (ВМ) припускає певну кількість варіацій у межах того самого семантичного результату [1, с. 34].

Постійний контекст – це певним способом фіксована сполука слів, у якій варіації компонентів у межах того самого семантичного результату не можливі (у разі нерухомого контексту) або лімітовані (у разі рухомого контексту) [1, с. 58]. У постійному контексті ВМ для даного значення слова, що семантично реалізується, завжди матеріально є тим самим і характеризується традиційною вибраністю, яка утворює межу його варіацій, наприклад: *husband's tea – not enough strong* [14, с. 747]. Внутрішня семантична злитість компонентів словосполучення і їхня зовнішня традиційна вибраність визначають його як фіксовану (сталу) мовну одиницю [1, с. 58–102].

З вище викладеного зрозуміло, що поняття контексту обмежене рамками речення. Наголошуючи на універсальності контекстуального методу, Н. М. Амосова передбачає наступні дослідження зв'язку ФО із зовнішніми відносно неї вказівним мінімумом і мовленнєвою ситуацією. Значним інтересом для вивчення форм вживання фразеологізмів у мовленні, на думку вченої, є "детальний аналіз випадків їхнього "обігравання" та визначення техніки і різновидів цього прийому" [1, с. 194]. У такому баченні перспектив був закладений напрям подальшого розвитку контекстуального підходу у фразеології з погляду вивчення дистрибуції фразеологізмів, фразеологічного контексту та стилістичного контексту ФО.

Фразеологічний контекст – це взаємодія ФО з актуалізатором (словом, словосполученням або групою речень), який вичленовується на основі сполучуваності, співвіднесеності та приєднання як головних видів дистрибуції фразеологічних одиниць відносно ФО, що семантично реалізується в мовленні [9, с. 104]. Фразеологічний контекст може бути декількох типів:

1. Внутрішньо-фразовий контекст – це фразеологізм і його актуалізатор, виражений словом або групою слів у складі простого або складного речення:

(1) I am going to have dry martini on the rocks [14, с. 638].

(2) The relations between the 44-year-old actress and her mom are on the rocks now [17, с. 35].

Залежно від сполучення фразеологічної одиниці *"on the rocks"* з наявним у реченні актуалізатором реалізується одне певне її значення: *served with ice – з льодом (1); going to fail soon – на межі краху, руйнування, на етапі загострення (2).*

2. Фразовий контекст – це фразеологізм і його актуалізатор, виражений простим або складним реченням:

Put smb on the spot – to deliberately ask someone a question that is difficult to answer: I just can't answer this question. You put me in an awkward spot [20, с. 34].

3. Надфразовий контекст – це фразеологізм і його актуалізатор, виражений групою речень. Цей тип дуже схожий на попередній, але характеризується більшою синтаксичною ускладненістю. Іноді ФО семантично реалізуються на рівні тексту, якщо вживані у назвах художніх творів або у заголовках газетних статей [9, с. 105 – 106]:

Play the trump card – to use a situation as an advantage:

Kate plays the Trump card!

Donald Trump announced the new Celebrity Apprentice season which airs Jan. 4 and features Kevin Jonas, Brandi Glanville, Terrell Owens, Kate Gosselin. Who would you hire? [19, с.17].

Контекст, у якому реалізуються стилістичні можливості ФО, прийнято називати фразеологічною конфігурацією [9, с. 108]. О. В. Кунін виділяє чотири типи фразеологічних конфігурацій: узуальні конфігурації I та II ступенів, де відбувається реалізація традиційного словникового стилістичного забарвлення або його посилення у рамках однієї тональності, та оказіональні конфігурації I та II ступенів з посиленою експресивністю у зміненій тональності або з подвійною реалізацією шляхом залучання ускладнених стилістичних прийомів [Там само].

Виходячи саме з цих міркувань, контекстуальний метод є надто важливим у дослідженні фразеологічної деформації, бо дає змогу встановити не тільки появу нового або оновленого змісту деформованого фразеологізму, а й весь прагматичний задум, у нього вкладений. Наведемо приклад:

To make/win one's way – to go towards smth, especially when it is difficult or takes a lot time; to make a career: JON GOSSELIN wants to waltz his way back onto TV – and show up his ex-wife Kate in the process! The former TLC reality star – whose life has been on a steady decline since "Jon & Kate plus 8" was canceled in 2009 – is campaigning to hoof it up on "Dancing with the Stars" [16, с. 69].

Компонент *"make"* у фразеологізмі *"make one's way"* зі значенням "*to go towards smth, especially when it is difficult or takes a lot time; to make a career* – прокладати собі дорогу, робити кар'єру" замінений на *"waltz"*, який не є варіантом, бо не фігурує у фразеологічному гнізді цього фразеологізму. Але контекст, у якому реалізується ФО, надає інформацію, чому (*whose life has been on a steady decline since "Jon & Kate plus 8" was canceled in 2009; and show up his ex-wife Kate in the process!)* і яким саме чином (*is campaigning to hoof it up on "Dancing with the Stars")* персонаж зробить кар'єру на телебаченні. Адресант, використавши фразеологічну деформацію, структурує цю інформацію – надає преференцію не мотиву, а способу дії. Протиставляючи серйозність цілі (втілення мрії про кар'єру) з розважальним, несерйозним характером способу її досягнення (мати справу з танцями, вальсами), він натякає на малоймовірність успішного результату або не велику цінність його відносно втрачених минулих досягнень. Аналіз контексту допомагає зрозуміти прагматичний зміст деформації фразеологізму як реального мовленнєвого явища.

Контекстуальний метод спрямований на виявлення природи семантичної сполучуваності фразеологізмів у мовленні, яку легше збагнути, маючи уявлення про семантичну структуру таких мовних знаків. Тому в дослідженнях мовних одиниць, зокрема фразеологізмів, ефективним є поєднання контекстуального методу з компонентним аналізом.

Компонентний метод – один з найбільш загальновизнаних й універсальних засобів лінгвістичного дослідження [4, с. 9]. Метод базується на абстрактному розщепленні значення на компоненти, вичленовування яких зумовлене співвідношенням елементів усередині значення

та самого значення зі значеннями інших мовних одиниць [11, с. 81]. Для компонентного аналізу важливим є встановлення не тільки сем (компонентів значення), а й їхньої структурної організації, місця і ваги кожної семи в семній структурі значення. Структурна організація компонентів у значенні слова визначається на основі синтаксичних властивостей, його сполучуваності [7, с. 386].

Оскільки впорядкованих систем у лексиці небагато, було знайдено універсальний спосіб компонентного аналізу у вигляді опори на словникові дефініції. Аналіз передує синтезу, що відображує загальну тенденцію пізнання. Тотожність лівої і правої колонок словника у компонентному аналізі аксіоматична, а у синтезі – гіпотетична. Отже, компонентний синтез – це один із засобів верифікації результатів аналізу [8, с. 56].

Першими, хто запропонував і розробив прийоми компонентного аналізу, були американські антропологи Ф. Лаунсбері і У. Гудінаф. Вони вивчали терміни спорідненості у різних індійських племенах Америки, а свій аналіз побудували на зіставленні мінімальних пар [2, с. 50].

М. С. Трубецькой сформулював технічні правила парадигматичної та синтагматичної ідентифікації фонем, увів поняття маркованого і немаркованого членів опозиції, які різняться за наявністю або відсутністю певної ознаки [3, с. 67]. Згодом ці принципи було перенесено з фонології у граматику і семантику. Метод компонентного аналізу можна розглядати як розвиток теорії семантичного поля, що вказує на зв'язок з ідеями Р. О. Якобсона і Л. Єльмслева. Подальшу розробку методу продовжили: Дж. Катц, Дж. Фодор, Ю. Найда, Ю. Д. Апресян, І. В. Арнольд, Р. С. Гінзбург, О. М. Селіверстова, О. С. Ахманова, І. О. Стернін.

Метод компонентного аналізу ґрунтується на принципах:

1) факти описують набором ознак, які входять до плану змісту [2, с. 199];

2) диференційні компоненти (видові) повинні бути більш частими порівняно з загальними (родовими) елементами у значенні, що їх об'єднує [11, с. 82];

3) застосування методу повинне відповідати реальній організації значення мовних знаків у мовному коді носіїв [11, с. 309];

4) не припустимо ототожнювати значення мовної одиниці з класом її денотата [11, с. 88];

5) єдність аналізу і синтезу у процедурі компонентного аналізу значення слова забезпечує об'єктивне, адекватне відображення дійсності [7, с. 359].

Семантичну структуру мовного знака складають компоненти значення – семи, які класифікують за багатьма критеріями: ступенем фіксації за певним значенням, ступенем регулярності, функцією у складі лексичних та граматичних парадигм, відношенням до значення класу, характером відношень у семемі, формальним виявом [12, с. 43].

За формальним виявом вичленовують експліцитні (наявні) семи та імпліцитні, або потенційні, які не входять до обов'язкового набору сем, відповідного обов'язковому набору ознак, але належать до числа відомих носіям мови чи наданих предмету ознак, тому можливих при вторинній номінації [10, с. 121]. Два елементи значення – експліцитний і імпліцитний – існують у єдності. Будову можна зобразити графічно у вигляді прямокутника, поділеного на рівні частини, одна з них вільна, а інша заповнена. Вільний простір може бути заповненим залежно від зв'язків експліцитного елемента. Таку властивість значення мовного знака називають бінарністю, вона є іманентною для його стану [6, с. 69].

І. О. Стернін виділяє узуальні й оказіональні семи за відношенням до системи мови [12, с. 44–45]. Узуальні семи входять до системного значення (співпадаючої частини семантичних компетенцій усіх носіїв мови [12, с. 26]). Оказіональні семи виявляються у контексті, тобто комунікативно-релевантні у конкретному мовленнєвому акті. Сукупність таких сем складає поняття актуального змісту [12, с. 75].

Отже, експліцитні семи пов'язані з обов'язковим набором сем, відповідним обов'язковому набору ознак, за якими даний предмет відрізняється від собі подібних, тобто з системним,

узуальним значенням. Імпліцитні, потенційні, комунікативно-релевантні семи стосуються оказіонального значення, іманентно реалізованого контекстом у силу конфігуративних можливостей експліцитного елемента. Для фіксації відмінності між узуальним і оказіональним значеннями необхідне поняття семантичного компонента [12, с. 29], який і є основною операційною одиницею методу компонентного аналізу. Розглянемо наступний приклад:

Lead smb by the nose – to influence someone so much that you can completely control everything that they do: Most people give you cocaine when you are famous. It gives a certain control over you… You are being led around by your nostril [18, с. 31].

Спираючись на словникову дефініцію, установлюємо, що семантична структура фразеологізму "*lead smb by the nose*" містить семантичні компоненти: мати сильний вплив, контролювати чиїсь дії, причому вага першого компонента в семній структурі значення більша. При заміні елемента ФО *nose* на *nostril* відбуваються зміни і в семантичній структурі деформованого фразеологізму. З'являється наведена контекстом (*Most people give you cocaine)* сема способу впливу, що змінює баланс у семантичній структурі на користь семантичного компонента "контролювати дії".

Підсумовуючи, зазначимо, що для дослідження фразеологічної деформації ефективним є саме поєднання контекстуального та компонентного методів. Компонентний метод, фіксуючи відмінності між узуальним та оказіональним вживанням ФО у семантичному плані, дає підстави визнати факт деформації фразеологізму. Контекстуальний метод допомагає прослідкувати семантичну та стилістичну реалізацію ФО у мовленні у рамках фразеологічного контексту і фразеологічних конфігурацій.

Оскільки оказіональний фразеологізм створений на базі узуального, подальші перспективи наших розвідок убачаємо у залучанні методів дослідження узуального вживання ФО, насамперед методу фразеологічної ідентифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1963. – 208 с.
2. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : [уч. пос.] / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991. – 140 с.
3. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк) / Ю. Д. Апресян. – М. : Просвещение, 1966. – 305 с.
4. Ахманова О. С. Основы компонентного анализа / О. С. Ахманова, И. А. Мельчук, М. М. Глушко [и др.]; [под ред. Э. М. Ладниковой]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 98 с.
5. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : КомКнига, 2005. – 607 с.
6. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології / Я. А. Баран. – Львів : Вища школа, 1980. – 156 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
8. Кузнецов А. М. Проблемы компонентной семасиологии (от компонентного анализа до компонентного синтеза) : науч. доклад [по опубликованным трудам, представленный к защите на соискание н. ст. д. филол. наук: 10.02.19 – теория языка] / А. М. Кузнецов. – М., 1992. – 87 с.
9. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. [для ин-ов и фак. иностр. яз.] / А. В. Кунин. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Феникс, 1996. – 381 с.
10. Никитин М. В. Лексическое значение слова / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с.

11. Селиверстова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
12. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. – В. : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 138 с.
13. Love N. The linguistic thoughts of J. R. Firth / N. Love // Stellenbosch Papers in Linguistics. – 1986. – Vol. 15 – P. 31–60.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

14. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин; [лит. ред. М. Д. Литвинова]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Рус. яз., 1984. – 944 с.
15. Longman Exams Dictionary / Dir. Della Summers. – Harlow : Pearson Education Limited, 2006. –1834 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. The Daily Express [Electronic Resource]. – January 29, 2013. – Mode of Access : DE
17. The National Enquirer [Electronic Resource]. – July 15, 2014. – Mode of Access :
18. The National Enquirer [Electronic Resource]. – September 1, 2014. – Mode of Access :
19. OK! [Electronic Resource]. – November 24, 2014. – Mode of Access :
20. The National Enquirer [Electronic Resource]. – January 26, 2015. – Mode of Access :

Дата надходження до редакції 30.11.2015